ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

SAR

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ

ἐπὶ τοῦ

Ἱστορικοῦ δοκιμίου τῆς Ῥωσσικῆς Νομοθεσίας

τοῦ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΕΦ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ

Τμηματάρχου ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας

ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείῳ κτλπ. κτλπ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΧΑΤΖΗΛΩ…
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΕΚ ΤΩΝ ΡΚΖ ΚΑΙ ΡΚΗ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ

ΤΗΣ

ΠΑΝΔΩΡΑΣ.

1858.

Il faut éclairer les lois par l'histoire
et l'histoire par les lois.
Montesquieu, Espr. des lois XXXI, 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὑπὸ Δημητρίου Στεφ. Μαυροκορδάτου, Δόκτορος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων, μέλους τῆς ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ ἀστυκοῦ κώδικος ἐπιτροπῆς καὶ πρώην ἐν Ἀθήναις δικαστοῦ. Ἀθήνησι τύποις Π.Α. Σακελλαρίου 1857.

—ooo—

Ἀληθῶς κοσμοπολίτης εἶναι ὁ Ἕλλην, ἡ δὲ ζωηρὰ αὐτοῦ φύσις ὑπὲρ τὴν παντὸς ἄλλου ἔθνους ἀκάθεκτον τὴν αὐτοῦ πλάττει περιέργειαν. Οὕτως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος χρόνων τοὺς σοφοὺς αὐτῆς καθορῶμεν παρὰ τοῖς ξένοις πλανωμένους, καὶ τὰ ἤθη καὶ νόμιμα τούτων περιεργαζομένους, θησαυροὺς δὲ γνώσεων ἐκ τῶν μακρὰν τόπων εἰς τὴν Ἑλλάδα κομίζοντας, τὴν διὰ τῶν παντοίων τούτων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀμορφωτέρων στοιχείων τὸν ἑαυτῆς διαπλάσασαν βίον, ἐνδοξότερον, εὐγενέστερον καὶ πολιτιστικώτερον. Οὕτω δὲ καὶ σήμερον οἱ τῶν Ἑλλήνων λόγιοι, ἅτε πολυπραγμονέστεροι πάντων ἴσως τῶν τῆς λοιπῆς Εὐρώπης πεπαιδευμένων, ποικίλας ἔχουσι γνώσεις, οἱονεὶ ἐγκυκλοπαιδικώτεροι ἐκείνων διὰ τῆς ἑαυτῶν περιεργείας γινόμενοι. Πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῶν εἰρημένων ἔστω μοι εἰς μαρτύριον τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον· κατὰ τὸ 1851, συζητουμένου ἐν τῇ τῶν Λόρδων Βουλῇ τοῦ περὶ μεταβολῆς τοῦ βουλευτικοῦ ὅρκου νομοσχεδίου, καὶ κατὰ συνέπειαν τούτου περὶ παραδοχῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν τῇ Βουλῇ, εἷς λόρδος κατὰ τοῦ νομοσχεδίου ἀγορεύων ἐβεβαίου, ὅτι τοῦτο ἦν νεωτερισμός τις ἀλλόκοτος, καθόσον οὐδαμοῦ τῆς Εὐρώπης ἰσοπολιτεία τοῖς Ἰουδαίοις ἀπεδίδετο. Καὶ ὅμως πρὸς τὴν παράδοξον ταύτην βεβαίωσιν οὐδεὶς τῶν λόρδων ἀντέλεγε· κατὰ τυχαίαν δὲ σύμπτωσιν ὁ περίδοξος Θιέρσος παρευρίσκετο εἰς τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην, ἀποσπά-

σχς δὲ φυλλίδιον χάρτου ἀπὸ τοῦ χαρτοφυλακίου του διὰ τοῦ μολυβδοκονδύλου ἐχάραξε λέξεις τινὰς ἃς ἐπέστειλε πρὸς ἕνα τῶν συνεδριαζόντων λόρδων φίλον του, οὗτος δ᾽ ἀναγνοὺς τὸ ἐπιστόλιον ἀνέστη καὶ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ἀνήγγειλε πρὸς τὴν συνέλευσιν ὅτι ἄρτι πληροφορεῖται παρὰ τοῦ Κ. Θιέρσου, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ οἱ Ἰουδαῖοι ἀπολαύουσι πλήρη τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, καὶ βουλευταὶ καὶ ὑπουργοὶ δύνανται νὰ ὦσιν. Ἔκπληκτος ἔμεινεν ἡ τῶν λόρδων Βουλὴ ἐπὶ τῷ ξένῳ τούτῳ ἀκούσματι, ὃ ἴσως ὥς τι ἀπόκρυφον ἤθελε νομίσει ᾀδόμενον, ἂν μὴ τῷ διασήμῳ τοῦ Θιέρσου ὀνόματι ἐξεδίδετο. Ἀλλ᾽ ἐν Ἑλλάδι τίς ὁ ἀγνοῶν ταῦτα ; ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς Γαλλίας, καὶ τῆς Ἀγγλίας, καὶ πλείστων ἐν Γερμανίᾳ, πολλῶν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἄλλων ἔτι τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς ἐπικρατειῶν τὰ νομοθετήματα γνωστότατά εἰσιν. Ἡ δὲ περιέργεια αὕτη ὑπὲρ πᾶν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ κοινωνικοῦ τῆς νέας Ἑλλάδος βίου, διότι πρὸς τὰ τῶν ξένων καλὰ (εἴθε δ᾽ εἰ πρὸς ταῦτα μόνα !) ἐῤῥύθμισεν ἡ ἀναγεννηθεῖσα πατρὶς ἡμῶν τὸν πολιτισμόν της.

Τὸ τοῦ Κ. Δημ. Στ. Μαυροκορδάτου βιβλίον ἀναπληροῖ παρ᾽ ἡμῖν οὐσιώδη ἔλλειψιν. Ὀλίγοι ἴσως ἐκ τῶν λογίων Ἑλλήνων εἶχον γνῶσιν τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας, καὶ διότι οἱ πάντες ἀδαεῖς τῆς Ῥωσσικῆς ἐσμὲν γλώσσης, καὶ διότι, μήπω κατατεταγμένης τῆς Ῥωσσίας ἐν τοῖς πρωτεύουσι διὰ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλολογίαν ἔθνεσιν, οὐδεὶς περιεργάζεται τὰ κατ᾽ αὐτὴν περὶ τούτων. Ὅθεν πολλὰς τῷ ἀόκνῳ φίλῳ ἡμῶν χάριτας ὀφείλομεν, ὅτι ἰξίασεν ἡμᾶς λόγοις σπουδαίοις, παραθεὶς ἡμῖν εἰς μελέτην σχεδιαγράφημα γλαφυρώτατα συντεταγμένον, εὐκρινὲς δὲ καὶ λίαν ἐπαγωγὸν περὶ τῆς καθόλου νομοθεσίας τοῦ μεγάλου τούτου τῶν Ῥώσσων ἔθνους, ὅπερ συνειθίσαντες νὰ νομίζωμεν κατὰ πολὺ καθυστεροῦν τῶν ἄλλων λαῶν περὶ τὸν πολιτισμόν, μετ᾽ ἀπορίας εὕρομεν αὐτὸ ἐν πολλοῖς ἔτι καὶ νῦν πρωτεῦον. Τὴν παροῦσαν ἐπὶ τῆς βίβλου τοῦ Κ. Δημ. Στ. Μαυροκορδάτου μελέτην ἡμῶν θέλομεν διαιρέσει εἰς τρεῖς παραγράφους καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥωσσίας ἐκθέσομεν· ἐν δὲ

τῷ δευτέρῳ τὰ κατὰ τὸ δημόσιον αὐτῆς δίκαιον, καὶ τέλος ἐν τῷ τρίτῳ τὰ κατὰ τὸ ἰδιωτικόν.

§ Α΄.

Ἱστορία τοῦ ἔθνους τῶν Ῥώσσων.

Ὅτι ἡ ἱστορία παντὸς ἔθνους ἔγκειται κυρίως ἐν τῇ νομοθεσίᾳ αὐτοῦ, διότι αὕτη εἶναι ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ ἔθνους, εἶναι τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡ ἔκφρασις, εἶναι ἡ φωταγωγὸς λαμπὰς ἥτις φωτίζει καὶ ἐξηγεῖ τὰς ἄλλως σκοτεινὰς πολλάκις τοῦ ἔθνους περιπετείας, κατέστη τὴν σήμερον μία ἀλήθεια πρὸς ἣν οὐδεὶς μὲν ἀντιλέγει, ὁσημέραι δὲ ἀφορμὴν δίδωσιν αὕτη ὅπως πραγματοποιῆται ἡ τοῦ Μοντεσκίου ῥῆσις ὅτι, «πρέπει νὰ διασαφηνίζωμεν τὴν » μὲν ἱςορίαν διὰ τῶν νόμων, τοὺς δὲ νόμους διὰ τῆς ἱςορίας» (De l' esprit des lois, XXXI, 2).

Τὸ Ῥωσσικὸν ἔθνος ὁρῶντες ὑπὸ παμβασιλείαν πολιτευόμενον ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἐφάνη ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκηνῆς, κλίνομεν νὰ εἰκάσωμεν ὡς οὐδέποτε γευθὲν ἐλευθερωτέρας πολιτείας. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπάτη, καθόσον μάλιστα παρὰ τῷ ἔθνει τούτῳ εὑρίσκομεν τὰ ἄκρως ἀντίθετα· διότι ἀπόγονον μὲν τῶν πάλαι Σκυθῶν, τῶν ἀκράτως τῆς ἐλευθερίας φίλων, διέσωσεν οὐκ ὀλίγα ἐλευθερίας μνημόσυνα, ὡς καταδείξομεν κατωτέρω, διακόσια δὲ καὶ εἰκοσιδύο ἔτη ὑποστὰν τὸν βαρὺν βαρβάρων Τατάρων ζυγόν, οὐ μικρὰ τῆς στυγερᾶς ταύτης δουλείας του ἔτι καὶ νῦν φέρει ἴχνη.

Τοῦ νομαδικοῦ τῶν Σκυθῶν ἢ Σλάβων βίου ἡ ἱστορία μικρὸν μνημονεύει, διότι καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτὸν Ἕλληνες ἱστορικοὶ ὀλίγα περὶ αὐτῶν ἱστόρησαν· ὅ,τι δὲ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν γνωρίζομεν εἶναι, τὸ φιλοπόλεμον αὐτῶν καὶ τὸ φιλομουσικὸν, τὸ ἀνδρικὸν ἐν πολέμῳ ἤπιον δὲ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν, τὸ φιλέκδικον διὰ τὴν προσγινομένην ὕβριν, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλόξενον ἅμα, τὸ εὐσεβὲς πρὸς τὸ θεῖον, ὡς καὶ τὸ πιστὸν πρὸς τὸν γάμον παρ᾽ ἀμφοτέρων τῶν συζύγων.

Οἱ δ᾽ ἐλεύθεροι οὗτοι καὶ δημοκρατούμενοι Σλάβοι τὰς πρὸς

ἀλλήλους αὐτῶν διχοστασίας καὶ ἀναρχίας μισήσαντες ἔπαθον τὸ κοινὸν τοῖς καταχρασθεῖσι τῆς ἐλευθερίας λαοῖς πάθημα, ὑφ' ὃ καὶ αὐτοπροαιρέτως εἰς ξένον ἑαυτοὺς ὑπέβαλον ζυγὸν ἡγεμόνας παρὰ τῶν Βαράγγων αἰτησάμενοι ἐν ἔτει 862 μ. Χ, ὅτε τρεῖς ἀδελφοὶ ἀπὸ τοῦ Νορμανδικοῦ τούτου φύλου, περίβλεπτοι διὰ τὸ γένος καὶ τὴν δόξαν, ἐδέχθησαν τὸ νὰ λάβωσι τὴν ἐπὶ τῶν Σλάβων τούτων ἀρχήν, μετὰ δὲ τῶν σκήπτρων καὶ τὸ τῆς φυλῆς αὐτῶν ὄνομα αὐτοῖς ἐπέβαλον, Ῥώσσους ἐξ ἑαυτῶν τοὺς μέχρι τότε Σλάβους μετονομάσαντες. Τὴν δὲ χώραν τῶν Σλάβων τοῖς παρακολουθήσασιν αὐτοὺς Βαράγγοις διένειμον, καὶ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα ἐκεῖ μετήνεγκον.

Οὕτω λοιπὸν οἱ τὸ πρὶν ἐλεύθεροι Σλάβοι, καὶ ὄνομα, καὶ κατάστασιν, καὶ πολίτευμα μετέβαλον, Ῥῶσσοι μὲν ἀντὶ Σλάβων, δουλοπάροικοι δὲ ἀντὶ ἐλευθέρων, καὶ ὁμονοήσαντες ὑπὸ τὸν τιδυσμαριωτικὸν ζυγὸν κατεστάθησαν οἱ ἐπὶ τῇ τότε ἐλευθερίᾳ αὐτῶν φοροῦντες.

Ἰδιάζον τῇ κατακτήσει ταύτῃ εἶναι ὅτι ἐγένετο αὕτη κατ' ἐπίκλησιν τῶν ἰθαγενῶν, εἰρηνικῶς καὶ ἄνευ ὅπλων, ἐνῷ πᾶσα κατάκτησις ὑποτίθησι τὴν βίαν καὶ τὸ ἀκουσίως ἐπὶ τῶν δουλωθέντων δεσπόσαι.

Τρεῖς εἴπομεν ἦσαν οἱ ἡγήτορες τῶν Ῥώσσων ἀδελφοί, ὁ Ῥουρῖκος, ὁ Σινέος, καὶ ὁ Τρουβῆρος· τούτων οἱ δύο τελευταῖοι μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς χρόνον ἀπεβίωσαν, ὁ δ' ἐπιζήσας Ῥουρῖκος ἥνωσεν ὑφ' ἑαυτὸν καὶ τὰς ἐκείνων μερίδας, ἡ δὲ τοῦ ἀπ' αὐτοῦ γένους διαδοχὴ μέχρι τοῦ ἔτους 1597 ἐβασίλευσε τῆς Ῥωσσίας, ὅτε τελευτήσαντος ἄπαιδος τοῦ Τσάρου Θεοδώρου, καὶ δολοφονηθέντος ὑπὸ τοῦ Βωρήσου Γοδοῦνοφ τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν τοῦ Ῥουρίκου ἀπογόνων Δημητρίου, τὰ Ῥωσσικὰ σκῆπτρα ἐπὶ ἑξαετίαν μόνον εἰς τοῦ ἅρπαγος τὰς χεῖρας ἔμειναν· τούτου δὲ τελευτήσαντος, καὶ τοῦ υἱοῦ, ὃν κατέλιπε, κατασφαγέντος, μετὰ τριετῆ ἀναρχίαν ἀνηγορεύθη Τσάρος τὴν 21 Φεβρουαρίου 1613 ὑπὸ τῶν ἐξ ἁπάσης τῆς Ῥωσσίας ἀποσταλέντων ἀντιπροσώπων, ὁ ἑκκαιδεκαέτης νεανίας Μιχαὴλ, υἱὸς τοῦ μοναχοῦ Θεοδώρου, πρώτου μητρόθεν ἐξαδέλφου τοῦ τελευταίου τῆς Βαραγ-

γικῆς δυναστείας ἡγεμόνος. Ἀπ' αὐτοῦ δ' ἤρξατο ἡ ἔτι καὶ νῦν βασιλεύουσα δυναστεία τῶν Ῥωμανόφ, ἐκ κηδεστείας καὶ αὕτη ἀπὸ τοῦ Ῥουρίκου τὸ γένος ἕλκουσα.

Κατὰ τὸ τιμαριωτικὸν σύστημα, τὸ διὰ τῶν Βαράγγων Νορμανδῶν καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ εἰσαχθὲν, ἡ μὲν ἐπικυριαρχία τῆς χώρας ἔμενε τῷ Ῥουρίκῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ, ἄρχοντες δὲ ὑποκυρίαρχοι ἐγένοντο οἱ συνοδεύσαντες αὐτὸν ὁμογενεῖς του, πρὸς οὓς καὶ διενεμήθη ἡ διὰ κλήσεως κατακτηθεῖσα τῶν Σλάβων χώρα. Ἀλλὰ δύο ἐκ τῶν συνεταίρων τοῦ Ῥουρίκου, ὁ Ἀσκόλδος καὶ ὁ Δῆρος, ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς μερίδα, ἐτράπησαν πρὸς μεσημβρίαν, καὶ τὴν Κιέβην κυριεύσαντες ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ ἡγεμόνες, ἐνισχυθέντες δὲ ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ καὶ διὰ θαλάσσης ἐπολιόρκησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ', ἀλλ' ἡττηθέντες οἱ βάρβαροι ἐπανῆλθον οἴκοι φωτισθέντες ὑπὸ τῆς θείας τοῦ χριστιανισμοῦ θρησκείας, ὡς τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν Ἀρνόλδου καὶ Δήρου, καὶ μεγάλου πλήθους τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν, δεχθέντων τὸ θεῖον βάπτισμα ἐν ἔτει 864.

Τῆς δ' ἀπὸ Ῥουρίκου γενεᾶς πρώτη μετὰ ἕνα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα τὸ θεῖον βάπτισμα ἐδέξατο ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ἀναδεξαμένου αὐτὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡ τοῦ Ἠγόρου σύζυγος, ὡραία τε καὶ σοφὴ ἅμα (ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ ἀρχαιότατος τῶν Ῥώσσων χρονογράφων Νέστωρ ὁ μοναχὸς), Ὄλγα ἡ τοῦ μεγάλου Βλαδιμίρου μάμμη.

Ἀλλ' ἂν ὁλόκληρος αἰὼν παρῆλθε μεταξὺ τῆς βαπτίσεως τῶν ἡγεμόνων Ἀρνόλδου καὶ Δήρου καὶ τῆς ἡγεμονίδος Ὄλγας, οἱ λαοὶ ὅμως καὶ ἐν τῷ διαμέσῳ χρόνῳ κατηχούμενοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν, ὥστε ἡ τοῦ μεγάλου Βλαδιμίρου πρὸς τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν μετάστασις κατὰ τὸ 988 ἔτος, ἦν μᾶλλον τὸ συμπλήρωμα τοῦ τετελεσμένου ἤδη ἐν ταῖς συνειδήσεσι τῶν Ῥώσσων ἔργου, ἢ τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸν λαόν.

Ἡ θεία τῶν ὀρθοδόξων θρησκεία, ἡ τὴν Ῥωσσίαν πολιτίσασα καὶ ἐξημερώσασα, παρηγόρησε τοὺς Ῥώσσους δουλωθέντας ἐπὶ

222 ἔτη ὑπὸ τῶν Ταταρων, ἐνίσχυσεν αὐτοὺς διὰ τῆς ἐλπίδος καὶ ἀπηλευθέρωσε διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, κραταιοτέρους μετὰ τὴν παλιγγενεσίαν αὐτοὺς ἀναδείξασα ἢ ὅτι πρὸ τῆς δουλείας των ἦσαν. Ἡ γραφὶς τοῦ συγγραφέως ἡμῶν ζωηρῶς ἐν σελ. 84 ἱστορεῖ τὰς ἐνσκηψάσας τοῖς Ῥώσσοις τότε δυστυχίας, ἐν δὲ σελ. 86 λίαν ἐπιτυχῶς παραλληλίζει τὴν τῶν Ῥώσσων πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τοῦ Τσιγγισχάνου ἀπογόνους δουλείαν, καὶ εὑρίσκει ὅτι τὰ αὐτὰ αἴτια παρήγαγον ταὐτὰ καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ὀρθόδοξα γένη ἀποτελέσματα· ἦσαν δὲ ταῦτα αἱ σχέσεις τοῦ κατακτητοῦ φύλου πρὸς τοὺς δουλωθέντας, αἵτινες χαλαραὶ πάντοτε ὡς ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῶν μὲν καὶ τῆς ταπεινώσεως τῶν δέ, ἐκράτουν αὐτοὺς διεστῶτας ἀπ' ἀλλήλων· ἄλλως τε καὶ τὸ διάφορον τοῦ θρησκεύματος τὴν διάστασιν ταύτην ἰσχυροποιεῖ.

Καὶ ὄντως εἶναι ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὅτι ἂν ὁ κατακτητὴς δὲν ἐπιβάλῃ εἰς τὸν κατακτηθέντα τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσάν του, ἀδύνατον θέλει τῷ ἀποβῇ νὰ ἰδιοποιηθῇ καὶ συγχωνεύσῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν κατακτηθέντα· οὐδ' ἀρκεῖ μόνον ἡ τῆς γλώσσης κοινότης, καθόσον διαφερούσης τῆς θρησκείας, διατηρεῖται καὶ ἡ διάστασις μεταξὺ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν δουλωθέντων, ταχέως δ' ἢ ἀργὰ ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναπλασθῇ τὸ δουλωθὲν ἔθνος. Ὅσα τῶν κατακτητῶν φῦλα παραμελοῦσι τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἂς μὴ ἐλπίσωσί ποτε βεβαίαν καὶ μόνιμον τὴν κατάκτησιν. Ἕκαστος δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἀλήθειαν λέγομεν χρώμενος τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ πρὸς βάσανον τῆς ἀρχῆς ἣν ἐκφέρομεν.

Ἀλλ' ὡς τοῦ συγγραφέως, οὗ τὸ πόνημα ἀναλύομεν, σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ ἔκθεσις τῆς πολιτικῆς τῶν Ῥώσσων ἱστορίας, οὕτως οὐδ' ἡμεῖς περὶ αὐτὴν θέλομεν ἐνδιατρίψει, μάλιστα δὲ νῦν ὅτε ἡ τοῦ κορυφαίου τῶν Ῥώσσων ἱστορικῶν Καραμσίνου πολύτομος ἱστορία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφέρεται γλώσσῃ παρὰ τοῦ φιλοπόνου ἡμῶν φίλου Κ. Κροκιδᾶ. Μεταβαίνομεν λοιπὸν εἰς τὸν ὃν ἐτάξαμεν δεύτερον ἡμῶν τῆς παρούσης μελέτης παράγραφον.

§ Β.'

Δημόσιον τῆς Ῥωσσίας δίκαιον.

Τὸ Νορμανδικὸν φῦλον εἶναι κυρίως τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος ὁ γενέτης ἐν Εὐρώπῃ· ὅθεν καὶ μετὰ τῶν ἀκολούθων τοῦ Ῥουρίκου εἰσῆλασεν καὶ καθιδρύθη ἐν Ῥωσσίᾳ, ἔνθα καὶ ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διαρκέστερα ἢ κατὰ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην σώζονται ἴχνη, ὡς θέλει καταδειχθῇ ἐκ τῶν ἑξῆς.

Κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ Ῥωσσοσλαβικοῦ Κράτους οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ῥουρίκου καὶ ὑπ' αὐτὸν κατασταθέντες τιμαριῶται ἄρχοντες εἶχον μέρος εἰς τὰ τῆς πολιτείας, οἱονεί τινες συνηγεμόνες τῷ βασιλεῖ ὄντες· οὕτως εὑρίσκομεν καὶ Κάρολον τὸν μέγαν (Charlemagne), καὶ μετ' αὐτὸν πολλοὺς ἄλλους ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, περιπεσόντας εἰς τὸ πολιτικὸν ἁμάρτημα τοῦ νὰ διανείμωσι μεταξὺ τῶν τέκνων αὐτῶν τὴν ἐπικράτειαν, καὶ νὰ ἐξασθενήσωσιν οὕτω τὰς δυνάμεις τοῦ στέμματος διὰ τῆς ἀντιζηλίας τῶν ἀδελφῶν.

Ὅ,τι ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ μεγάλου Καρόλου κακὸν ἐπέφερεν ἡ διανομὴ τῆς ἐπικρατείας, αὐτὸ τοῦτο ἐπέφερε καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ἡ ὑπὸ Βλαδιμίρου μεταξὺ τῶν δώδεκα αὐτοῦ υἱῶν διανομὴ τοῦ κράτους (α), ἥτις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κατέστρεψε τὴν μόλις ἀρξαμένην εὐημερίαν τῆς Ῥωσσίας, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πρεσβύτατον τῶν ἀδελφῶν Σβιατοπόλκον, νὰ θανατώσῃ τρεῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν του, ὧν τὸ αἷμα ἐξεδικήθη κατὰ τοῦ φονέως ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν Ὑαροσλάβος, ὅστις διὰ τῶν πρὸς τὸν ἄλλον ἀδελφόν του Μιστισλάβον ἐμφυλίων ἀγώνων του κατώρθωσε μὲν νὰ ἑνώσῃ ὑφ' ἑαυτὸν

(α) Καίτοι ὁ Βλαδίμιρος εἶχε λάβει πεῖραν τῶν ὡς ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς ἐπικρατείας κακῶν, καθότι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σβιατοσλάβος εἶχε πρῶτος ἐν Ῥωσσίᾳ διανείμει τὴν χώραν εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοῦ υἱούς, τὸν πρωτότοκον Ὑαροπόλκον, τὸν δευτερότοκον Ὀλέγον καὶ τὸν τριτότοκον Βλαδίμιρον, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ὀλέγος ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ὑαροπόλκου, ὁ δὲ Βλαδίμιρος ὑπὸ τοῦ πρὸς τὸν νικητὴν Ὑαροπόλκον φόβου φυγαδευθεὶς πρὸς τοὺς πέραν τῆς θαλάσσης Βαράγγους ἔλαβε παρ' αὐτῶν βοήθειαν, ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥωσσίαν ἐνίκησε τὸν Ὑαροπόλκον καὶ ἐμονοκράτησεν οὕτω τῶν Ῥωσσικῶν σκήπτρων.

ἅπασαν τὴν ὑπὸ τὸν πατέρα του Βλαδίμιρον χώραν, δὲν ἐσωφρόνησε δὲ ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πατρός του πείρας, ἀλλὰ τὴν χώραν διένειμε μετὰ θάνατον μεταξὺ τῶν πέντε υἱῶν του, οἵτινες ἤρξαντο νέας πρὸς ἀλλήλους πάλης· ἔκτοτε δ᾽ αὕτη διὰ τῶν διαδόχων των ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα διαρκέσασα, ἐπήνεγκε τὸν ἐπ᾽ ἄπειρον διαμελισμὸν τῆς ἐπικρατείας, ἣν κατήντησαν εἰς ἀσθενεστάτας ἡγεμονείας, αἵτινες εὐκόλως ἐγένοντο ἕρμαιον τῆς Ταταρικῆς εἰσβολῆς.

Ἀλλ᾽ ἂν αἱ κληρουχίαι αὗται, εἰς ἃς τὸ κράτος τοῦ Ὑαροσλάβου ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ διηρέθη, διέφερον μὲν τοῦ κατὰ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην τιμαριωτικοῦ συστήματος κατὰ τοῦτο, ὅτι πάντες οἱ κληροῦχοι οὗτοι ἡγεμόνες τῆς Ῥωσσίας ἦσαν πρὸς ἀλλήλους ἰσήγοροι, ὡς ἀπόγονοι τοῦ αὐτοῦ οἴκου, καὶ αὐτοτελεῖς, καίτοι μεταξὺ αὐτῶν ὁ τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπικρατείας κρατῶν προΐστατο τῶν ἄλλων, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ὡς **primus inter pares**, μέγας δ᾽ ἐκαλεῖτο Πρίγκιψ (Βελίκϊη Κνιάζ), καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ συγκαλεῖν ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ῥωσσίας εἰς κοινὴν συνέλευσιν ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσιν, νομίζομεν ὅμως ὅτι ὡμοίαζον τῷ κοινῷ τιμαριωτικῷ πολιτεύματι κατὰ τὴν ὑποτέλειαν εἰς ἣν ἕκαστος τῶν τιμαριωτῶν (Βοϊάρων) διετέλει πρὸς τὸν ἡγεμόνα παρ᾽ οὗ ἐκράτει τὸ τιμάριον, καὶ παρ᾽ οὗ τὴν ἀνάῤῥησιν (**investiture**) ἐλάμβανεν.

Ἀλλ᾽ ἐκεῖνο δὲν διασαφηνίζει ἡ ἱστορία, πῶς οἱ ἀπὸ Ῥουρίκου καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς μηδόλως κατακτήσαντες τὴν χώραν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῶν Σλάβων κληθέντες κατώρθωσαν νὰ δουλώσωσιν αὐτοὺς καὶ ἀπὸ ἐλευθέρους εἰς δουλοπαροίκους νὰ μεταβάλωσι. Τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν νομίζομεν, ὅτι καὶ πρὸ τῶν Βαράγγων ἡ δουλεία ὑπῆρχε, καὶ ὅτι ἐκράτει μὲν τῆς χώρας Σλαβικὸν γένος ἐλεύθερον, δημοκρατούμενον, καὶ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ στασιάζον, ἀλλ᾽ ὑπῆρχον καὶ δορυάλωτοι τὴν γῆν τῶν κρατούντων καλλιεργοῦντες, καὶ τὰ θρέμματα αὐτῶν περιποιούμενοι. Τοῦτο δ᾽ εἰκάζομεν, διότι καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ὑπερβορείοις, οἷον τοῖς Βουργούνδοις, Φράγκοις, Σάξωσι, Νορμανδοῖς, κλπ. ἄλλοι μὲν ἐκράτουν, ἄλλοι δ᾽ ἐδούλευον. Καὶ ὅτι μὲν οἱ μετὰ Ῥουρίκου Βαράγγοι διὰ χρόνου τοὺς πρὸ αὐ-

τῶν ἐλευθέρους Σλάβους εἰς κατάστασιν δουλοπαροίκων ἔφερον, πιθανόν, ἀλλ᾽ ἐκεῖνο ἀπίθανον ὅτι ἀγνώστων τὸ πρὶν οὐσῶν τῆς τε δουλείας καὶ δουλοπαροικίας ὑπ᾽ αὐτῶν τὸ πρῶτον ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ εἰσήχθησαν.

Ἡ θητικὴ τοῦ πλήθους κατάστασις μετριωτέρα βεβαίως τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ἦν, προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου δυσφορωτέρα ἐγίνετο· οὕτως εὑρίσκομεν (σελ. 125) ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἀπὸ Ῥουρίκου δυναστείας χρόνους διὰ νόμου παντελῶς ἀπηγορεύθη τοῖς χωρικοῖς τὸ μεταναστεύειν, βαρύτερος δ᾽ ἀπὸ τούτου ἐβάρυνε ζυγὸς ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῆς γεωργικῆς τάξεως· οὕτω δ᾽ ὑπὲρ τὰ δύο τρίτα τοῦ Ῥωσσικοῦ λαοῦ εἰς διαδοχικὴν δι᾽ ἀνεπιεικοῦς νόμου περιῆλθε δουλείαν, ἥτις ἀπὸ χρόνου εἰς χρόνον βαρυτέρα ἐγίνετο, καὶ τοσοῦτον ἐῤῥίζωσεν, ὥστε μ᾽ ὅλην τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγαθὴν προαίρεσιν τῶν τελευταίων ἀληθῶς μεγάλων τῆς Ῥωσσίας ἡγεμόνων, ἀσθενεῖς ἀπόπειραι μικρῶν βελτιώσεων ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν γίνονται, οὐδεὶς δ᾽ αὐτῶν ἀποπειρᾶται τὴν παντελῆ κατάργησιν, φόβῳ μὴ ἐκ ταύτης προέλθῃ ἀναστάτωσις τῶν εὐγενῶν μεγαλοκτημόνων κατὰ τοῦ στέμματος. Εἰρήσθω δ᾽ ἡμῖν, ὅτι καὶ ἡ ἐντελὴς τοῦ Ῥωσσικοῦ λαοῦ ἀμάθεια, καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις συγκοινωνίας τῶν ἐνδοτέρων τοῦ ἀχανοῦς τούτου κράτους χωρῶν πρὸς τὰ πεφωτισμένα καὶ ἐλεύθερα τῆς Εὐρώπης ἔθνη, γίνεται αἰτία ὅπως μὴ τοσοῦτον ἐπαχθὴς ἡ τοιάδε αὐτοῦ κατάστασις φαίνηται τῷ λαῷ τούτῳ, ὅσον φαίνεται ἡμῖν τοῖς γευομένοις τῶν ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας ἡδυτάτων καρπῶν. Ὅ,τι δ᾽ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου ἐπ᾽ ἐσχάτοις κατωρθώθη, (τοῦτο δὲ καὶ μέγα θεωρητέον) εἶναι, ὅτι τὴν σήμερον γεννᾶταί τις δουλοπάροικος, οὐδαμῶς δὲ, ἐλεύθερός ὢν, καθίσταται τοιοῦτος. Γεννᾶται δὲ δουλοπάροικος ἐκ νομίμου πατρὸς δουλοπαροίκου, ἢ ἐξ ἀγνώστου μὲν πατρός, μητρὸς δὲ ἐν καταστάσει δουλοπαροικίας διατελούσης (σελ. 243). Ἀλλ᾽ ἡ ἀπαλλοτρίωσις αὐτῶν καὶ ἡ ἐκτόπισις ἔτι καὶ νῦν τοῖς ἰδιοκτήταις αὐτῶν συγχωρεῖται· καὶ ποινικὴν οὐ μικρὰν δικαιοδοσίαν ἐπανορθωτικὴν οἱ κύριοι ἐπὶ τῶν δουλοπαροίκων ἔχουσιν· αἱ δὲ τῶν κυρίων πρὸς αὐτοὺς ὑποχρεώσεις περὶ τὸ ὑλικῶς εὖ ἔχειν περιστρέφονται πᾶσαι,

ἐλάχιστον δ᾽ εἰσὶν ἀντάλλαγμα τῆς ἐλευθερίας ἧς ἀποστεροῦσι τοὺς δυστυχεῖς τούτους. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ῥητέον πρὸς δόξαν τῶν τελευταίων τῆς Ῥωσσίας ἡγεμόνων, ὅτι μεγάλως διὰ νόμων καὶ οἰκείου παραδείγματος ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς κτήμασι δουλοπαροίκων ὑποβοηθεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῶν, ἥτις τριττῶς λαμβάνει χώραν, ἤτοι α΄) τῇ θελήσει τοῦ ἰδιοκτήτου, ἢ β΄) συνεπείᾳ πράξεών τινων τοῦ αὐτοῦ, οἷον διὰ γάμου ἀδείᾳ τοῦ ἰδιοκτήτου τελεσθέντος μεταξὺ δουλοπαροίκου καὶ ἐλευθέρου, ἢ ἀπελευθερουμένου τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων, ὅπερ συνεπάγεται καὶ τὴν τοῦ ἑτέρου ἀπελευθέρωσιν· ἢ γ΄) κατὰ νόμον ἂν ὁ ἀλλόθρησκος δουλοπάροικος ἀσπασθῇ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα· ἢ καταγγείλας τὸν αὐτοῦ κύριον ἐπὶ ἐσχάτῃ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος προδοσίᾳ ἀποδείξῃ τὸ ἀληθὲς τῆς καταγγελίας του· ἢ ὑπηρετῶν ἐν τῷ στρατῷ, ἢ ἄλλων τινῶν αἰτίων ἕνεκεν. Οἱ δ᾽ ἐν Ῥωσσίᾳ δουλοπάροικοι κατὰ τὸ ἔτος **1848** ἦσαν τὸν ἀριθμὸν **9, 209, 200** ἀνήκοντες εἰς τὸ στέμμα, **11, 938, 182** ἀνήκοντες εἰς τοὺς ἄρχοντας.

Ἡ ἐπ᾽ ἄπειρον διαίρεσις τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὑαροσλάβου ἐξασθενοῦσα, ὡς εἴρηται, τοὺς κρατοῦντας, ἰσχυροποίει τὸν λαόν, εἰς οὗ τὰ δικαιώματα συγκατηριθμεῖτο, τὸ συνέρχεσθαι εἰς συνέλευσιν (Βέτσε) καθ᾽ ὡρισμένας περιόδους, εἴτε συγκαλοῦντος τοῦ ἡγεμόνος, εἴτε καὶ αὐτεπαγγέλτως. Ἐπὶ τοσοῦτον δ᾽ ἐξικνεῖτο πολλάκις τῶν τοιούτων τοῦ λαοῦ συνελεύσεων ἡ ἰσχύς, ὥστε ἐνιαχοῦ καὶ περὶ τῆς τύχης αὐτῶν τῶν ἡγεμόνων ἐν αὐταῖς ἀπεφασίσθη (σελ. 59.).

Πρῶτον ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ ἀρχαιότατον προνομίας τοῦ λαοῦ παράδειγμα ἔχομεν τὴν *Ῥωσσικὴν Ἀλήθειαν* (Ῥουσκάϊα Πράβδα) ὑπὸ τοῦ Ὑαροσλάβου ἐκδοθεῖσαν (**1020** μ. Χ.) πρὸς τοὺς βοηθήσαντας αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Σβιατοπόλκου πάλην κατοίκους τῆς Νοβογορόδης (σελ. 38), ἀκολούθως δὲ παραπλήσιαι προνομίαι καὶ εἰς ἄλλας τῆς Ῥωσσίας παρεχωρήθησαν πόλεις (σελ. 58). Ὥστε βλέπομεν ὅτι καθ᾽ ὃν χρόνον ἤρξαντο σχηματιζόμεναι ἐν Γαλλίᾳ μὲν αἱ κοινότητες (**les communes**) ἐν Γερμανίᾳ δὲ αἱ Ἀνσεατικαὶ πόλεις, καὶ ἐν Ἰταλίᾳ αἱ δημοκρατίαι, ὑπέφωσκεν ἡ ἐλευθερία καὶ εἰς τὴν Ῥωσσίαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ

ἐμπορίου παρεισδύουσα, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν χορηγούντων αὐτὴν μοναρχῶν Ὅθεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου καὶ Νοβογορόδη ἡ μεγάλη ἐπικληθεῖσα (α), καὶ Κίεβον, καὶ ἄλλαι τῆς Ῥωσσίας πόλεις, εἰς μέγαν ἐξήρθησαν πλοῦτον, καὶ ἂν μὴ ἀνέστελλε τὴν πρόοδον ταύτην ἡ τῶν Τατάρων κατάκτησις, ἴσως αἱ Ῥωσσικαὶ πόλεις ἤθελον διακριθῇ ἐπὶ ἐλευθερίᾳ ὡς αἱ Βελγικαὶ καὶ Σκανδιναυϊκαί. Ἀλλ᾽ ἡ μὲν τῶν Τατάρων κατάκτησις προσῳκείωσε τὰς Ῥωσσικὰς πόλεις πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἡγεμόνας αὐτῶν, διότι ἐνωρὶς ἐνόησαν ὅτι, ἐν κοινῷ ἥματι δούλῳ ἡγεμόνες καὶ λαὸς εὑρισκόμενοι, ὤφειλον νὰ προσπλησιάσωσιν ἀλλήλοις, πᾶσαν ἐμφύλιον ἀποφεύγοντες πάλην, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὸν καχλάζοντα τῆς Ταταρικῆς δουλείας χείμαρον, καὶ περισώσωσι τὴν κοινὴν θρησκείαν καὶ ἐθνικότητα. Ὅτε δὲ κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα ὁ Θεὸς ἐλύτρωσε τὴν Ῥωσσίαν, αἱ μὲν ἐλευθερίαι τῶν λαῶν ἐν τῇ μακρᾷ ἐλησμονήθησαν δουλείᾳ, οἱ δ᾽ ἡγεμόνες μετὰ τῆς ἑαυτῶν αὐτονομίας καὶ τὴν ἰσχὺν ἀνεκτήσαντο, ἰσχυρότεροι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν γινόμενοι, ἐν δὲ τῇ ἑνότητι τοῦ στέμματος ἀνεκτήσαντο ὅ,τι ἐν τῇ διαιρέσει τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας ἀπώλεσαν.

Ἀλλὰ κἀκεῖνο μὴ διαλάθῃ ἡμᾶς νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐννέα ἔτη ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς ὀρθοδόξου τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατορίας ὁ Παντοδύναμος Κύριος ἀνώρθου ἑτέραν ὀρθόδοξον μοναρχίαν, τὴν Ῥωσσίαν (ἐν ἔτει **1462**) καὶ ὁσημέραι κραταιόνων αὐτὴν παρεσκεύαζε προστάτιδα τῆς ἣν μετὰ τέσσαρας περίπου αἰῶνας ἐν ταῖς δέλτοις αὐτοῦ ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον ἀπεφαίνετο ἑτέραν Ὀρθόδοξον τῆς Ἑλλάδος βασιλείαν.

Ὅτι δὲ σπουδαίαν παρεῖχον οἱ Ῥῶσσοι ἡγεμόνες εἰς τὸ ἐμπόριον προστασίαν, καὶ διὰ παντὸς τρόπου προσεκάλουν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν τοὺς ξένους, εὐκόλως νὰ εἰκάσωμεν δυνάμεθα ἐκ τῶν Ῥωσσικῶν νομοθετημάτων, ἐν οἷς μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἀξίων σημειώσεως διατάξεων εὑρίσκομεν καὶ τὰς ἑξῆς. Μεταξὺ

(α) Διὰ τὸν πλοῦτον, τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν. Ἡ Νοβογορόδη ἦν τῆς Ἀνσεατικῆς ὁμοσπονδίας μέρος, ἡ δ᾽ ἰσχὺς αὐτῆς μέχρις ὑπερβολῆς παροιμιώδης ἐγένετο, διότι ἐλέγετο « τίς ὁ μὴ φοβούμενος τὸν Θεὸν καὶ τὴν μεγάλην Νοβογορόδην ; (qui ne craint Dieu et le grand Nowogorod ?)

τῶν δανειστῶν τοῦ αὐτοῦ ὀφειλέτου ἔχαιρε δικαίωμα προτιμήσεως ὁ ξένος ἔμπορος· μετὰ δὲ τὸν ἀλλοδαπὸν τοῦτον ἤρχετο τὸ τυχὸν ἀπαίτησίν τινα ἔχον δημόσιον (σελ. 72). Ὁ ἡμεδαπός, ὅπως ἀποδείξῃ τὸ παρ' ἡμεδαποῦ πρὸς αὐτὸν γενόμενον ἀδίκημα, ὤφειλε νὰ προσαγάγῃ μάρτυρας πλείονας τῶν δύο, ἐνῷ ὁ ξένος ἐπιστεύετο ὑπὸ ὅρκον ἐπὶ ἑνὶ καὶ μόνῳ μάρτυρι καταθέτων (σελ. 79) κτλπ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κλῆρος ἐν Ῥωσσίᾳ, ὡς καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε, ἐπεδίωξεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ δικαιώματα καὶ προνομίας. Ὅθεν καὶ εἰς τὸν Βλαδίμιρον ἀποδίδεται ἐκκλησιαστική τις διάταξις δι' ἧς ὡς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῶν πολλαὶ δίκαι ἀφῃρέθησαν τῆς δικαιοδοσίας τῶν λαϊκῶν καὶ ὑπήχθησαν εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἁρμοδιότητα, ὡσαύτως δὲ καί τινα πρόσωπα ἀπήλαυσαν τῆς ἐκτάκτου ταύτης δικαιοδοσίας, τῆς καὶ κατὰ τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην ὑπαρχούσης καὶ **bienfait de clergie** ὀνομαζομένης (α).

Πλὴν ἀφ' ἑτέρου ὁμολογητέον ὅτι καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ὡς καὶ ἐν Βυζαντίῳ ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος οὐδέποτε τῆς ἐπιῤῥοῆς αὐτοῦ κατεχράσθη, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον πρὸς τὸ κρεῖττον ἐποιήσατο αὐτῆς χρῆσιν. Οὕτως εἰς αὐτὴν βεβαίως ὀφείλεται ἡ κατάργησις τοῦ ἀποτροπαίου ἐκείνου ἡγεμονικοῦ δικαιώματος ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν νεονύμφων νυκτός· εἰς αὐτὴν ἡ διάσωσις τῆς θρησκείας, τῆς ἐθνικότητος καὶ τῆς γλώσσης· ἡ ἠθοποίησις τοῦ λαοῦ· ἡ μετρίασις τῆς ὑπεροψίας τῶν εὐγενῶν· ἡ τῇ προτροπῇ τοῦ κλήρου ἀπελευθέρωσις τῶν δουλοπαροίκων· Ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὅσων μικρῶν ἀγαθῶν παραίτιος ἡ ἐπιῤῥοὴ τοῦ κλήρου ἐγένετο, ἐν τούτοις δ' ὡς πρῶτον ἀναγραπτέον τὴν ὡς θεμελιώδη τινὰ τοῦ κράτους ἀρχὴν ἐν Ῥωσσίᾳ πρεσβευομένην ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἥτις μακρὰν τοῦ ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς Ῥώσσους τοῦ πατρίου αὐτῶν θρη-

(α) Ἐκ τούτων ἐγεννήθη τὸ κανονικὸν τῆς Ῥωσσίας δίκαιον τοῦ ὁποίου τὴν συλλογὴν τῶν νόμων περιέχει ἡ ἐπὶ τοῦ Τσάρου Ἀλεξίου συλλογὴ ὑπὸ τὸν τίτλον Βίβλος πηδαλιούχου δημοσιευθεῖσα. Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ἐκ ταύτης ἐλήφθη βεβαίως ὁ τίτλος τῆς παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ ὄνομα Πηδάλιον κατὰ πρῶτον ἐν Λειψίᾳ ἐν ἔτει 1800 ἐκδοθείσης ἑλληνικῆς συλλογῆς τῶν κανόνων (σελ. 150).

σκεύματος, φέρει καθ' ἑκάστην εἰς τὴν ἁγίαν ὀρθόδοξον ποίμνην πλῆθος ἑτεροδοξούντων ἐφ' ὧν ἡ βία καὶ ὁ διωγμὸς βεβαίως οὐδὲν ἤθελον κατορθώσει (Ὅρα σελ. 185 καὶ 222) (α).

Ἐν τοῖς τὰ μάλιστα δὲ σοφοῖς περὶ κλήρου νομοθετήμασι τῆς Ῥωσσίας σημειωτέον τὸ ὅτι ἀπαγορεύεται τοῖς ἱερωμένοις πᾶν εἶδος ἐμπορίας· ὅτι κοσμικοὶ ἱερεῖς χειροτονοῦνται μόνον χρευούσης ἐνοριακῆς Ἐκκλησίας· ὅτι λαμβάνουσιν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡρισμένην μισθοδοσίαν· κτλπ.

Ἡ δὲ τῶν εὐγενῶν τάξις ἰσχυρὰ καὶ πολυάριθμος (β), ἐκτὸς τῶν προνομίων τῆς εὐγενείας, διατηρεῖ εἰσέτι καὶ διηνεκῶς φρουρεῖ τὰ ἐπὶ τῶν δουλοπαροίκων βάρβαρα δικαιώματά της, ἐν ἀνδραπόδων μοίρᾳ κατέχουσα αὐτούς, εἰς οὐδὲν δὲ γενναῖον γίνεται αὐτοῖς διδάσκαλος, πρὸς διατήρησιν δ' αὐτῶν εἰς αἰώνιον ζυγόν, ῥητῶς ἀπαγορεύει αὐτοῖς τὸ ἐκμανθάνειν γράμματα, ὧν ἡ ἐκμάθησις ἤθελε διὰ χρόνου φέρει αὐτοὺς εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἰδίαν ἀπελευθέρωσιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διὰ νόμων αὐστηρῶν ἐμετριάσθη τὸ ἀγρίως προσφέρεσθαι τοὺς κυρίους πρὸς τοὺς δούλους, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀληθὲς μενεῖ, ὅτι αἱ σωματικαὶ ὀδύναι δὲν εἶναι καὶ τὸ μέγιστον τῶν παθημάτων τοῦ δούλου· τὸ πάντων φρικωδέστατον εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ δούλου ἐξουδένωσις, εἰς ἣν οὐδεὶς ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταβιβάζῃ τὸν ὅμοιόν του. Ναί, εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν Ῥωσσίᾳ δὲν μαστίζει τὰς κατωτέρας τάξεις ἡ πτωχεία, ἀλλ' ἂν πενιχρὸν σιτίον καὶ ὀλίγη πόσις εἶναι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς εὐδαιμόνημα, τότε μακαριστότερον τοῦ δούλου εἶναι τὸ τετράπουν κτῆνος, διότι καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ κυρίου του σιτεῖται ἀντὶ τῆς ὑπηρεσίας ἣν τῷ προσάγει, δὲν ἔχει

(α) Ὁ ἐν Ῥωσσίᾳ ὀρθόδοξος κλῆρος ἀριθμεῖ τὴν σήμερον 510, 000 ἄτομα, ὁ δ' ἄλλων θρησκευμάτων 35,000· ἐνῷ κατὰ τὸ 1829 κατὰ τὸν Malte - Brun ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερωμένων πάσης τάξεως καὶ παντὸς θρησκεύματος ἦν 223,500 (ὅρα σελ. 242).

(β) Οἱ εὐγενεῖς, ὧν ὁ ἀριθμὸς φθάνει κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1855 γενομένην ἀπογραφὴν εἰς 695,000 ἄτομα, εἰσίν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ καρδία τοῦ ἔθνους διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν ὑλικήν τε καὶ διανοητικὴν ὑπεροχήν. (σελ. 240 — 241).

δὲ τὴν ἀτυχίαν νὰ ἦναι ὡς ὁ ἄνθρωπος λογικόν, καὶ νὰ εὑρίσκῃ πολλάκις ἑαυτὸ ὑπέρτερον τοῦ κυρίου του κατὰ τὴν ἀρετήν.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν δουλοπαροίκων ὑπάρχουσιν ἐν Ῥωσσίᾳ 14 ἑκατομμύρια ἐλευθέρων χωρικῶν, οἵτινες πληρόνουσιν ἐτήσιον κεφαλικὸν φόρον, ἀνθ' οὗ ἀπολαύουσι πληρεστάτης τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐργασίας των ἐλευθερίας. Καί τοι ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν δὲν λέγει (καὶ τοῦτο ὁμολογητέον ὅτι εἶναι μία παράλειψις) πρὸς ποῖον τελοῦσι τὸν κεφαλικὸν τοῦτον φόρον, ἂν δηλαδὴ τῷ Ἡγεμόνι ἢ τῷ Ἄρχοντι, ὡς καὶ ὁποία ἡ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς τάξεως ταύτης κατάστασις, ἡμεῖς ὅμως εἰκάζομεν ὅτι ὁ μὲν φόρος τελεῖται τῷ εὐγενεῖ ἄρχοντι, ἡ δὲ διανοητικὴ αὐτῶν ἀνάπτυξις ἴση τῇ τῶν δουλοπαροίκων εἶναι· ἄλλως δέ, ἂν τοὐναντίον συνέβαινεμεταδοτικὸν ἤθελεν εἶσθαι τὸ ἀπὸ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀγαθοποιόν, μίασμακαὶ εἰς τοὺς δουλοπαροίκους.

Ἡ τῶν εὐγενῶν τάξις πρὸς τὰς προνομίας ἃς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ εἶχεν, ἀπελάμβανε καὶ ἑνὸς ἀλλοκότου προνομίου ὅπερ ἐκαλεῖτο *Μεστνιτζεστδὸ* (σελ. 152) κατηργήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Τσάρου Θεοδώρου Ἀλεξιάδου ἐν ἔτει 1682· ἦν δὲ τοῦτο νὰ ἔχῃ ὁ ἐν δημοσίᾳ τινὶ λειτουργίᾳ ἀπόγονος εὐγενοῦς τινος διατελέσαντος ἐν ἀνωτέροις ἀξιώμασιν ἀδιαφιλονείκητον ὑπεροχήν· ὅθεν ἐκ δύο συνυπηρετούντων ὁ εἷς δὲν ἐδέχετο νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἕτερον ἂν τυχαίως πρόγονός τις αὐτοῦ εἶχέ ποτε καθέξει θέσιν ὑψηλοτέραν τῆς τῶν προγόνων τοῦ ἑτέρου. Τοιούτου δικαιώματος παράδειγμα οὐδαμοῦ εὑρίσκομεν, διότι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα οἱ νέοι εὐγενεῖς ἀπὸ παίδων ἤρχοντο ὡς pages ὑπηρετοῦντες, νέοι δὲ γενόμενοι ὡπλίζοντο ἱππόται καὶ ἐστρατεύοντο ὑπὸ ἄλλοις εὐγενέσιν οὐδόλως τοὺς βαθμοὺς οὓς ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ πρόγονοι αὐτῶν εἶχον λάβει ὡς ἰδίους τίτλους ἐπικαλούμενοι. Ὁ Κ. Δημ. Μαυροκορδάτος δὲν ἀνάγει τὴν γένεσιν τοῦ ἐθίμου τούτου εἰς ἐποχὴν ἀρχαιοτέραν τῶν τελευταίων τῆς Ταταρικῆς δουλείας χρόνων, δὲν μᾶς λέγει ὅμως ἂν καὶ ἀπὸ τῶν Τατάρων ἐλήφθη. Τὸ ἐφ' ἡμῖν νομίζομεν τοῦτο αὐτόχθον Ῥωσσικὸν ἔθος, καθόσον γνωρίζομεν ὅτι ἐν Κίνᾳ καὶ τῇ Ταταρικῇ Μογγολίᾳ τὸ ἀντίστροφον ἔτι καὶ νῦν συμβαίνει, ἤτοι

οἱ πρόγονοι ἀπὸ τῶν ἀπογόνων ἀπευγενίζονται, οὐχὶ δ' οἱ ἀπόγονοι ἀπὸ τῶν προγόνων. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολὺ σοφώτερον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ εἶναι κατὰ τοῦτο τὸ Κινεζικὸν νομοθέτημα, καὶ διότι ἀληθῶς εἰς τοὺς προγόνους δύναται κατὰ μέγα μέρος ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀρετὴ τῶν ἀπογόνων οὓς ἐπαξίως ἐξέθρεψαν, καὶ διότι ἡ ἀνιοῦσα εὐγένεια εἶναι βραχυχρόνιος, μικρὸν τῶν προγόνων ἐπιζῆσαι τοῖς ἀπογόνοι δυναμένων· εἶναι δὲ καὶ κέντρον οὐ μικρὸν ὅπως οἱ γονεῖς τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων ἐπιμελῶνται ἀφ' ὧν καὶ ν' ἀπευγενισθῶσι δύνανται.

Ἰδιάζον ἐπίσης τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας εἶναι, ὅτι ἅπασαι αἱ πολιτικαὶ ὑπηρεσίαι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς στρατιωτικοὺς βαθμοὺς (σελ. 239—240) ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ὀκτὼ (μέχρι ταγματάρχου) χορηγοῦσι κληρονομικὸν εὐγενείας δικαίωμα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνάτου μέχρι τοῦ ΙΔ' (ἀνθυπασπιστοῦ ἢ σημαιοφόρου) μόνον προσωπικόν. Ἕκαστος ἐκ τούτου ἐννοεῖ δύο τινά· α') κατὰ πόσον προβαίνει αὐξάνων ὁ ἐν Ῥωσσίᾳ ἀριθμὸς τῶν εὐγενῶν, καὶ β') ὅτι τὸ κράτος τοῦτο κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν στρατιωτικὸν εἶναι.

Περὶ δὲ τῶν τῆς πολιτείας ἀρχῶν μάλα ὀλίγα λέγει ὁ Κ. Μαυροκορδάτος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ δοκίμιόν του περὶ τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας εἶναι καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ δημοσίου τῆς Ῥωσσίας δικαίου, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀληθὲς μένει ὅτι πρόσωπον τοῦ ἔργου αὐτοῦ τηλαυγές, κατὰ Πίνδαρον θείς, τὸ ὅτι διὰ τῶν νόμων γνωστέον τὴν ἱστορίαν παντὸς ἔθνους, δὲν ἔπρεπε νὰ διαλάθῃ αὐτόν, ὅτι ἐκ τοῦ καταστατικοῦ τῶν ἀρχῶν γνωστέον περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν νόμων. Εὐχόμεθα λοιπὸν ὅπως ἐν νέᾳ ἐκδόσει τελειοποιήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἐν μείζονι ἐκτάσει καὶ ἀκριβείᾳ εἴπῃ ὑμῖν τὰ περὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ περὶ Γερουσίας, κτλπ. περὶ ὧν ὀλίγιστα καὶ ὅλως ἀνεπαρκῆ ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν εἶπεν ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας ἡμῶν δοκιμίῳ.

Ἀκριβέστερος εἶναι ὁ Κ. Μαυροκορδάτος περὶ τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν· οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι καὶ ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Γ' (ἐν ἔτει 1497) ἐν Ῥωσσίᾳ οἱ δικασταὶ ἐξελέγοντο παρὰ τοῦ λαοῦ (σελ.

104), περιεργότατον δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἐν τῇ εἰσηγήσει Αἰκατερίνης
τῆς Β΄ (ἐν ἔτει 1767) εὑρίσκομεν τὴν λίαν ἐλευθέριον ταύτην ἀρ-
χήν· «εἰς τὰς βαρείας καὶ μεγάλας κατηγορίας πρέπει ὁ κατηγο-
» ρούμενος νὰ ἐκλέγῃ τοὺς δικαστὰς αὐτοῦ, ἢ τοὐλάχιστον νὰ
» δύναται νὰ ἐξαιρῇ ἀριθμόν τινα ἐξ αὐτῶν, ὥστε οἱ ὑπολειπόμε-
» νοι νὰ νομίζωνται τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκλογῆς.» (σελ. 182). Ἰδοὺ
ἐν ὀλίγοις ἅπασα ἡ θεωρία τῆς δι' ἐνόρκων δίκης, πολύτιμον
κληροδότημα ὃ ἔλαβεν ἡ Ῥωσσία παρὰ τῶν πρώτων ἀπὸ Ῥουρί-
κου Σκανδιναυῶν αὐτῆς ἡγεμόνων, διότι καθ' ἃ ὁ ἀρχαιότατος
ἱστορικὸς τῆς Δανίας Σάξων ὁ γραμματικὸς βεβαιοῖ, τὸ ὁρκωτι-
κὸν σύστημα ὑπῆρχε παρὰ Σκανδιναυοῖς πρὸ τοῦ Η΄ μ. Χ.
αἰῶνος, ἤτοι πέντε ὅλους αἰῶνας πρὶν ἢ εἰσαχθῇ ἐν Ἀγγλίᾳ,
ἣν συνήθως θεωροῦσιν ὡς τὴν πατρίδα τοῦ ὁρκωτικοῦ συστήμα-
τος. Ἀλλὰ τοιοῦτον σύστημα ἀπᾷδον πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ
ἀπολυτισμοῦ ἦν ἑπόμενον νὰ περιπέσῃ εἰς ἀχρηστίαν καὶ κα-
ταστραφῇ διὰ τῆς προόδου ἐκείνου. Ὅθεν ἐν τῇ Πράβδᾳ τῆς ΙΓ
ἑκατονταετηρίδος οὐδόλως μνημονεύονται οἱ δυοκαίδεκα οὗτοι ἔ-
νορκοι κριταὶ ἐνώπιον τῶν ὁποίων ὁ Ῥωσσικὸς λαὸς ἐδικάζετο
(σελ. 77—78). Καὶ ὅμως καὶ ἐν τῷ Κανονισμῷ τῆς Νοβογορό-
δης (τοῦ ἔτους 1510) εὑρίσκομεν διατεταγμένον τὴν παρὰ τῶν
πολιτῶν ἐκλογὴν 48 ὁρκωτῶν, οἵτινες προστιθέμενοι ἀλληλο-
διαδόχως εἰς τοὺς συνήθεις δικαστὰς ὤφειλον μετ' αὐτῶν νὰ δι-
κάζωσι τὰς διαφόρους ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀναφυομένας δίκας (σελ.
109). Ἀλλὰ τοῦτο περιωρίζετο ἤδη εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Νοβο-
γορόδης. Ἀκολούθως δὲ ἐπὶ Πέτρου τοῦ μεγάλου (ἐν ἔτει 1720)
εὑρίσκομεν ὅτι *παρεχωρήθη* (ἄρα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἶχεν ὁ-
λοσχερῶς ἐκλείψει) εἰς τοὺς ἐμπόρους ἡμεδαπούς τε καὶ ἀλλοδα-
ποὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσιν ἐξ αὐτῶν ἱκανοὺς ἄνδρας, οἵτινες
ἀνὰ τέσσαρες κατατασσόμενοι ἀπετέλουν δικαστικοὺς συλλόγους
πρὸς ἐκδίκασιν ὅλων τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἐμπορίαν καὶ τοὺς ξέ-
νους ὑποθέσεων (σελ. 159—160).

Αἱ δὲ ποινικαὶ δίκαι καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ, ὡς καὶ παρ' ἅπασι τοῖς
βαρβάροις ἔθνεσι, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἦσαν ἰδιω-
τικαί, τοῦ ἀδικηθέντος, ἢ τοῦ συγγενοῦς αὐτοῦ, δικαιουμένου ἰδίᾳ

χειρὶ τὸν ἀδικήσαντα νὰ τιμωρήσῃ. Ἀλλὰ τῶν βαρβάρων ἴδιον
πρὸς τὸ φιλέκδικον καὶ τὸ φιλοχρήματον, ὅθεν εὐκόλως τὴν αὐ-
τοδικίαν ἡ διὰ χρημάτων ἱκανοποίησις ἀντικατέστησε (Βίρα,
βεργέλδ), μόνον δ' ἐπὶ Βλαδιμίρου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Θ΄ αἰῶ-
νος, εὑρίσκομεν ὅτι ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ κλήρου προσεπάθησε
νὰ καταργήσῃ τὴν χρηματικὴν ποινὴν καὶ νὰ τιμωρῶνται οἱ φο-
νεῖς δι' ἄλλης σωματικῆς ποινῆς αὐστηροτέρας, πιθανῶς δι' εἱρ-
καθείρξεως, ἀνδραποδισμοῦ, ἢ καὶ θανάτου (σελ. 33). Φαίνεται
ὅμως, (καί τοι ὁ ἱστορικὸς Καραμσῖνος λέγει, ὅτι ὁ Βλαδίμιρος
κατήργησεν ἐντελῶς τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἱκανοποίησιν καὶ ἐνομο-
θέτησεν ἀμετακλήτως ἀντ' αὐτῆς τὰς σωματικὰς ποινάς), ὅτι
καὶ εἰς τὸ μετέπειτα ἡ διὰ χρημάτων ἱκανοποίησις ἐπεκράτει,
καθόσον ὁ Ἰαροσλάβος, μὴ δυνάμενος νὰ κατισχύσῃ τοῦ ἀρχαίου
τούτου ἐθίμου, ἀνεγνώρισεν αὐτὸ διὰ ῥητῆς διατάξεως· ἀλλὰ τὸ
περιώρισε (σελ. 43)· τὸ δὲ σύστημα τοῦτο ἐτελειοποιήθη ἐπὶ
τῶν διαδόχων τοῦ Ἰαροσλάβου ὑφ' ὧν ἐντελῶς κατηργήθη ἡ δι'
ἰδιωτικῆς φιλεκδίκου χειρὸς ἐκδίκησις· ὡρίσθη δὲ, μετὰ πλεί-
στης ὅσης λεπτομερείας, ἰδιαιτέρα διὰ πάντα φόνον ἀπότισις ἀ-
νάλογος πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ φονευθέν-
τος (σελ. 53—54). Ἀλλὰ τὸ ταμιευτικὸν πνεῦμα δὲν ἠργησε
καὶ ἀπὸ τοῦ ἀδικήματος νὰ πορισθῇ ὠφελείας, ὅθεν ἐν τῇ *Πρά-
βδᾳ* τῆς ιγ΄ ἑκατονταετηρίδος ἓν μέρος τῆς διδομένης τῷ ἀδι-
κηθέντι ἢ τῷ δικαιούχῳ αὐτοῦ ἀποζημιώσεως ἐλαμβάνετο πρὸς
ὄφελος τοῦ ἡγεμονικοῦ ταμείου, τὸ δὲ μέρος τοῦ ἡγεμόνος ἦν
μάλιστα πολλῷ ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὸν ἰδιώτην διδομένου (σελ.
73 — 74). Μὴ ἀνακαλυπτομένου δὲ τοῦ ἐνόχου ἡ κοινότης ὁ-
λόκληρος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἤθελεν εὑρεθῇ ἡ κεφαλὴ τοῦ φονευθέν-
τος, ἀπέτιε τὴν χρηματικὴν ἀποζημίωσιν πρός τε τὸν ἡγεμόνα
καὶ τοὺς δικαιούχους τοῦ φονευθέντος (σελ. 55, 74 — 76).
Τοιοῦτόν τι δὲ διεσώθη καὶ ἐν τῇ Γαλλικῇ νομοθεσίᾳ, ἀφ' ἧς καὶ
εἰς τὴν νῦν διέπουσαν ἡμᾶς Ἑλληνικὴν μετηνέχθη.

Τὰ δ' ἀποδείξεως μέσα κατά τε τὰς ποινικὰς καὶ πολιτικὰς
δίκας ἦσαν ταὐτὰ τὰ καὶ κατὰ τὴν λοιπὴν βάρβαρον Εὐρώπην,
ἤτοι αἱ μαρτυρικαὶ καταθέσεις, ὁ ὅρκος καὶ αἱ μυσαραὶ καὶ ἀ-

ποτρόπαιοι τῆς Θεοδικίας (ordalies, jugement de Dieu) δοκιμασίαι δι' ὕδατος, πυρός, πεπυρακτωμένου σιδήρου, μονομαχίας κτλπ. (σελ. 78 — 79, 123). Ἂν δὲ αἱ δοκιμασίαι αὗται ἀπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ ἐφεξῆς κατηργήθησαν, οὐχ ἧττον ὅμως αἱ βάσανοι, καὶ ἰδίως ὁ ῥαβδισμὸς, ἔτι καὶ νῦν εἰσὶν ἐν χρήσει ἐν Ῥωσσίᾳ, εἴτε πρὸς ἀνάκρισιν καὶ ὁμολογίαν τοῦ ἀδικήματος, εἴτε πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ.

Αἱ δ' ἀξιόποινοι πράξεις μεθοδικώτερον ἴσως ἐν Ῥωσσίᾳ κατετάχθησαν ἢ ἐν ταῖς λοιπαῖς τῆς Εὐρώπης ἐπικρατείαις, μηδ' αὐτῆς τῆς πατρίδος ἡμῶν ἐξαιρουμένης, ἧς ὁ Γερμανὸς νομοθέτης τὴν τριμερῆ εἰς κακουργήματα, πλημμελήματα καὶ πταίσματα διαίρεσιν καθιέρωσεν ἐν ἄρθ. 2 τοῦ ποινικοῦ νόμου. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ *Πρεστουπλένια* μὲν (γερμανιστὶ Verbrechen) εἰσὶν αἱ ἄμεσοι παραβάσεις ἢ προσβολαὶ τῶν δικαίων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, εἰς τὰς παρ' αὐτῆς καθισταμένας Ἀρχάς, εἰς τὴν ὅλην κοινωνίαν, ἢ εἰς τοὺς ἰδιώτας· *Προστοῦπκι* δὲ (γερμανιστὶ Vergehen) εἰσὶν αἱ παραβάσεις ἢ ἀθετήσεις τῶν νόμων καὶ κανόνων τῶν τεθέντων πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ ἥσυχον ἐξάσκησιν τῶν εἰρημένων δικαίων (σελ. 263).

Ἡ δὲ διαδικασία τόσον ἡ πολιτικὴ ὅσον καὶ ἡ ποινικὴ εἶναι ἔγγραφος. Ὥστε λείπει τὸ μέγα τῆς καλῆς διανομῆς τῆς δικαιοσύνης ἐχέγγυον, ἡ δημοσιότης, ἥτις εἶναι ἡ μεγίστη τῶν διὰ τῆς ἐλευθερίας γενομένων κατακτήσεων ἐπὶ τοῦ αὐθαιρέτου καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν δικαστῶν (α).

Βαθμοὶ δὲ δικαιοδοσίας τρεῖς συνήθως ὑπάρχουσιν, ἀλλ' οὗτοι καὶ μέχρι τῶν ἕνδεκα ! ! νὰ ἐπεκταθῶσι δύνανται, κατὰ τὸν βαθμὸν τῶν διαδίκων, καὶ τὰ χρηματικὰ αὐτῶν μέσα (σελ. 235). Ἀλλ' ἀσφαλίζεται κἂν οὕτως ἡ τῆς δικαιοσύνης δικαία διανομή ; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἡ Ῥωσσία μάλιστα πρόκειται ἀληθῶς παράδειγμα ὅτι δὲν ἔγκειται αὕτη ἐν τῷ πολλαπλασια-

---

(α) Ἡ δὲ πολυγραφία, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς παρατηρεῖ, καταντᾷ ἀληθῶς δυστύχημα, λέγεται δέ, ὅτι δικογραφία τις, φθάνουσα εἰς ἐκδίκασιν ἐνώπιον τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς Γερουσίας, ἀπαρτίζεται κατ' ἀνώτατον μὲν ὅρον ἐξ κτὼ χιλιάδων φύλλων, κατ' ἐλάχιστον δέ, ἐκ διακοσίων (σελ. 236 — 237).

σμῷ τῶν τῆς δικαιοδοσίας βαθμῶν, ἀλλὰ ἐν τῷ ποιῷ τῶν δικαστῶν καὶ τῇ παιδείᾳ καὶ ἀνεξαρτησίᾳ αὐτῶν, ἐν τοῖς καλοῖς πλὴν συντόμοις δικαστικοῖς τύποις, καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ δημοσιότητι τῆς διαδικασίας, ἥτις τὸ ἀληθὲς εἶναι ἐχέγγυον τῆς ἀμερολήπτου καὶ καλῆς διανομῆς τῆς δικαιοσύνης. Βρύει δὲ ἡ Ῥωσσικὴ νομοθεσία διατάξεων κατὰ τῆς δωροδοκίας τῶν δικαστῶν, τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τὸ δέχεσθαι δῶρα ἀκατάσχετος κλίσις μυρίους ἐφευρίσκει τρόπους πρὸς ὑπεκφυγὴν τῶν τιθεμένων νόμων (σελ. 127, 147—148 καὶ ἄλλοθι).

Κηλὶς δ' οὐ μικρὰ τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας εἶναι καὶ ἡ μόλις ἐπὶ Πέτρου τοῦ Γ' καταργηθεῖσα μυστικὴ ἀρχιγραμματεία, ἥτις ἦν εἶδός τι ἱεροῦ ἐταστηρίου (tribunal d'inquisition) πρὸς ἐκδίκασιν ταχεῖαν καὶ μυστικωτάτην πάσης παρ' οἱουδήποτε γινομένης καθ' οἱουδήποτε καταμηνύσεως· τρομερώτερον δὲ τὸ δικαστήριον τοῦτο ἐγίνετο διὰ τὴν ἄκραν εὐκολίαν μεθ' ἧς πᾶσα καταγγελία ἐγίνετο δεκτή· ἐνεποίει δ' εἰς τοὺς Ῥώσσους τὸν αὐτὸν φόβον ὃν καὶ εἰς τοὺς Βενετοὺς τὸ περίφημον ἐκεῖνο τοῦ λέοντος στόμα (bocca di leone).

Νομοθεσίαν δὲ γραπτὴν ἀρχαιοτάτην ἔσχεν ἡ Ῥωσσία τὴν ὑπὸ Ἰαροσλάβου ἐκδοθεῖσαν Ῥωσσικὴν ἀλήθειαν (Ῥούσκαγια Πράβδα, σελ. 38). Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ Ταταρικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν ἐν ἔτει 1551, Ἰωάννης ὁ Δ' ὁ ἀκολούθως *τύραννος* καὶ *τρομερὸς* ἐπικληθεὶς, ἐδημοσίευσε τὸν ἑαυτοῦ Κώδηκα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Σουδέβνικον*, ὅπερ ἐστὶ βίβλος δικαστική, ἀφοῦ προηγουμένως ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ κλήρου καὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ Κράτους. Μετὰ ἕνα δὲ αἰῶνα (1649) ὁ Τσάρος Ἀλέξιος, ἐφιέμενος νὰ ῥυθμίσῃ τὴν νομοθεσίαν πρὸς τὴν τότε κατάστασιν τοῦ ἔθνους, συνεκάλεσεν εἰς συνέλευσιν διαφόρους κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς πάσης τάξεως (σελ. 141) ἵνα συσκεφθέντες καὶ συζητήσαντες ἐκδώσωσι κοινῇ νέον κώδηκα νόμων, ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τοῦ Σουδεβνίκου ἀλλ' ἐπηυξημένον καὶ συμπεπληρωμένον, ὁ δὲ κώδηξ οὗτος ὠνομάσθη *Σοβόρνογιε Ουλογένιε Ζακόν*, ἤγουν γενικὸς Κώδηξ τῶν νόμων· συνέκειτο δ' οὗτος ἐξ ἄρθρων 963 καὶ περιελάμβανε παντοίαν ὕλην τοῦ δημοσίου, ἐκ-

κλησιαςικοῦ, στρατιωτικοῦ, ποινικοῦ, καὶ ἀστυκοῦ δικαίου (ὅρα σελ. 145). Ἔκτοτε δ' ἡ Ῥωσσικὴ νομοθεσία ἐπληθύνετο διὰ νόμων ἀπείρων, οἵτινες τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀταξίαν ἐνέβαλλον εἰς τὴν πολιτείαν· ὅθεν Πέτρος ὁ μέγας διέταξε δι' αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ διατάγματος τῆς 18 Φεβρουαρίου 1700 τὴν εἰς ἓν συλλογὴν τῶν ἰσχυόντων νόμων, συστήσας ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπήν, ἥτις εἰργάσθη, ἑνδεκάκις ἀνανεωθεῖσα, ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυ σχεδὸν αἰῶνα χωρὶς νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον!! Ἀπόδειξις δ' ἀλάνθαστος τοῦ πόσον ἀκατάλληλον εἶναι τὸ δι' ἐπιτροπῶν συντάττειν τοὺς νόμους πρόκειται καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι πρὸς σύνταξιν τοῦ ἀστυκοῦ ἡμῶν κώδηκος ἐπιτροπή, ἥτις πρὸ δεκαετίας συσταθεῖσα ἐνενήκοντα τρία μόνον ἄρθρα! ἐντὸς τοσούτου χρόνου συνέταξεν, ἐξ ὧν τινα (ὡς ἐν παραδείγματι τὸ ἄρθ. 16 παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ἄρθ. 8 τοῦ ἀπὸ 15 Μαΐου 1835 περὶ Ἑλληνικῆς Ἰθαγενείας νόμου) ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐκαινοτόμησαν τὴν ὁποίαν ἐκτώμεθα προγενεστέραν νομοθεσίαν. Τὰ δὲ περὶ τῶν ἔργων τῶν ἕνδεκα τούτων ἐπιτροπῶν ἐκτίθησι συνοπτικῶς ὁ Κ. Δημ. Στ. Μαυροκορδάτος ἐν σελ. 163, 170, 193, 199, 202, καὶ 204 τοῦ πονήματός του.

Ἓν ἔργον ὅμως, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ παραδράμωμεν, εἶναι τὸ καλούμενον Αἰκατερίνης τῆς Β. εἰσήγησις (σελ. 179 καὶ ἐφ.) ἔργον ἡγεμονικὸν περιεργότατον, καὶ διότι ἐν αὐτῷ εὑρίσκομεν τὸ φιλοσοφικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα τοῦ ΙΠ΄ αἰῶνος, οὗ αἱ ἐμπνεύσεις παρήγαγον τὴν Γαλλικὴν τοῦ 1789 ἐπανάστασιν καὶ ἐπέφερον τὴν μεταβολὴν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος τῆς Εὐρώπης, καὶ διότι αἱ πλεῖσται τῶν ἀρχῶν ἃς τὸ αὐτόγραφον τοῦτο μιᾶς αὐτοκρατορίσσης ἐκήρυττε τὸ 1770 θεωροῦνται τὴν σήμερον ἐν τῇ αὐταρχικῇ καὶ παμβασιλευομένῃ Ῥωσσίᾳ ὡς τοσαῦται βλασφημίαι, αἵτινες συνεπάγονται τὴν εἰς Σιβηρίαν ὑπερορίαν ἄν τις τολμήσῃ νὰ τὰς προφέρῃ!!

Τελευταῖον δὲ μέγα τῆς Ῥωσσίας νομοθέτημα εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου δημοσιευθεῖσα *πλήρης συλλογὴ τῶν νόμων τῆς Ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας*. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ἀμέθοδον καὶ πολύαρθρον τῆς συλλογῆς ταύτης παραβλάπτει οὐ

μικρὸν τὴν ἀξίαν αὐτῆς, διότι αἱ ἐν αὐτῇ νομοθετικαὶ διατάξεις ὑπερβαίνουσι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑξήκοντα χιλιάδων, ἐκτὸς τῶν στρατιωτικῶν νόμων, οἵτινες δώδεκα ὅλους τόμους συγκροτοῦσι περιλαμβάνοντας 19660 διατάξεις, αἵτινες διὰ νέων προσθηκῶν ἐπηυξήθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1840 καὶ 1841.

§ Γ΄.

Ἰδιωτικὸν τῆς Ῥωσσίας δίκαιον.

Τὸ μέρος τοῦτο τῆς συγγραφῆς τοῦ Κ. Μαυροκορδάτου εἶναι τὸ μᾶλλον ἀτελές, διότι ὀλίγιστα περιέχει. Οὕτως οὐδόλως εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὸ πῶς ἀποκτᾶται ἡ Ῥωσσικὴ ἰθαγένεια, ποία ἡ ἐποχὴ τῆς ἐνηλικιότητος, ὁποῖοι οἱ διέποντες τὰς σχέσεις τῶν συζύγων νόμοι, ὁποῖοι οἱ τὰ περὶ τὴν ἐπιτροπείαν καὶ κηδεμονίαν τῶν ἀνηλίκων ῥυθμίζοντες, ὁποῖοι οἱ περὶ κινητῆς καὶ ἀκινήτου ἰδιοκτησίας, ὡς καὶ οἱ περὶ δουλειῶν καὶ πραγματικῶν ἄλλων δικαιωμάτων, ὁποῖοι οἱ περὶ δωρεῶν καὶ περὶ ἐνοχῶν κτλπ. Εὐχόμεθα λοιπὸν ὅπως ὁ Κ. Μαυροκορδάτος ἐξακολουθήσῃ τὰς περὶ τὴν Ῥωσσικὴν νομοθεσίαν μελέτας αὐτοῦ, τελειοποιῶν δὲ τὰ περὶ τοῦ Δημοσίου τῆς Ῥωσσίας δικαίου ὑπ' αὐτοῦ πονηθέντα, μὴ παρίδῃ τὰ κατὰ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, διότι ὅσον ἡ γνῶσις τῶν πολιτικῶν νόμων κράτους τινὸς συντελεῖ εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, τόσον ἡ τοῦ ἀστυκοῦ δικαίου συντείνει εἰς τὴν κοινωνικὴν τοῦ τόπου γνῶσιν.

Ἐν σελ. 142 εὑρίσκομεν ὅτι ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δ' ἤρξαντο παρεισδύουσαι ἐν τῇ Ῥωσσικῇ νομοθεσίᾳ ἀρχαί τινες τοῦ ἀστυκοῦ τῶν Ῥωμαίων δικαίου, ἀλλὰ τίνες αὗται καὶ κατὰ πόσον; Οὕτως ἐπίσης εὑρίσκομε νὲν σελ. 29 ὅτι ὁ Βλαδίμιρος, καίτοι νυμφευθεὶς τὴν Πορφυρογέννητον ἡγεμονίδα Ἄνναν, ἐξηκολούθει νὰ ζῇ ἐν πολυγαμίᾳ, πέντε ἄλλας νομίμους συζύγους ἔχων· ἄρα ζητεῖται ἂν ἐπὶ μακρὸν διήρκεσεν ἡ πολυγαμία ἐν τοῖς ἤθεσι τοῦ Ῥωσσικοῦ λαοῦ, ἢ ἦτο ἁπλῶς καὶ αὕτη ἡγεμονικὸν δικαίωμα, ὡς ἦσαν καὶ τόσα ἄλλα αἰσχρὰ ἀποκλειστικὰ τῶν ἡγεμόνων τοῦ μεσαιῶνος πλεονεκτήματα (σελ. 22—23).

Εὐκταῖον ἦτο ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐξετείνετο περὶ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον· διότι ὅσα μὲν λέγει περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομίας ἐν σελ. 68 καὶ ὀλίγα εἰσὶ καὶ εἰς ἀρχαιοτέραν τῆς ὑπὸ τῶν Τατάρων ὑποδουλώσεως τῶν Ῥώσσων ἐποχῆς ἀνάγονται, ὅσα δὲ περὶ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν Ῥωσσικῆς νομοθεσίας, ἐν σελ. 260—261, πολὺ συνεπτυγμένα εἰσὶ καὶ λίαν ἀνεπαρκῆ· οὐδ' ἀγνοεῖ βεβαίως ὁ Κ. Μαυροκορδάτος, ὅτι αἱ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου διατάξεις παντὸς ἔθνους εἰσὶν οἱονεὶ ὁ θρέπτης τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ Κράτους, ὁ δὲ βουλόμενος μεταβαλεῖν πολίτευμα, οὐδὲν ἀσφαλέστερον ἔχει πρὸς ἀνατροπὴν αὐτοῦ μέσον ἢ τὸ μετατρέψαι τὸ σύστημα τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Ὅσα δὲ περὶ διαθηκῶν λέγει, καὶ ταῦτα πολὺ μακρὰν εἰσὶ τοῦ νὰ ἱκανοποιήσωσι τὴν περιέργειαν ἡμῶν.

Περὶ ἐπιτροπειῶν δὲ ὀλίγα ἐν σελ. 67, ἱκανὰ ἴσως διὰ τὸν Α' αἰῶνα, ἀκολούθως δὲ οὐδόλως μνημονεύει περὶ ἐπιτροπειῶν καὶ κηδεμονιῶν πῶς διετέθησαν διὰ τῆς Ῥωσσικῆς νομοθεσίας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τόκου (σελ. 71) ὀλίγα, ὀλίγα δὲ καὶ περὶ ἐμπορίας (σελ. 242—243), περὶ δὲ τῆς δημοσίας οἰκονομίας καὶ βιομηχανίας οὐδέν.

Συμπεραίνοντες λοιπὸν λέγομεν, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Δημ. Στ. Μαυροκορδάτου πλεῖστα μὲν καλὰ περιέχει, ἀλλὰ τὰ καλὰ ταῦτα ὑποδεικνύουσιν ἡμῖν ὁπόσα ἄλλα κρείττονα καὶ τελειότερα δικαιούμεθα οὐ μόνον νὰ προσδοκῶμεν ἀλλὰ καὶ ν' ἀπαιτῶμεν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος παρὰ τοιούτου ἀνδρός. Ὁ Κ. Μαυροκορδάτος ἐλπίζομεν ὅτι θέλει δικαιώσει τὰς προσδοκίας ἡμῶν, καὶ προικίσει τὴν νομικὴν ἡμῶν φιλολογίαν δι' ἔργου τελειοτέρου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Ἀπριλίου 1858.

ΝΙΚ. ΙΩ. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
007000114843
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ